

Sammensatte levekårsproblemer blant innsatte i norske fengsler

Levekårsundersøkelsen blant innsatte viser at en betydelig andel har problemer i forhold til sentrale levekårsområder som utdanning, inntekt, bolig og helse. Mange har problemer på flere områder samtidig, og det er en klar sammenheng mellom opphopning av levekårsproblemer og det å ha sittet i fengsel flere ganger.

Forskningsstiftelsen Fafo har i samarbeid med Statistisk sentralbyrå (SSB) gjennomført en levekårsundersøkelse blant fengselsinnsatte. Tidligere undersøkelser av innsattes levekår har dokumentert omfattende mangler på flere områder (se for eksempel Kling og Gustavsson 2004, Nilsson 2002, Skardhamar 2002), og knyttet opphopning av levekårsproblemer til tilbakefall til kriminalitet; jo dårligere levekår, desto større er andelen med tilbakefall (May 1999, Nilsson 2003). Forbedrede levekår er derfor et sentralt element i arbeidet med å hindre fortsatt kriminalitet: Imøtekommelse av innsattes udekkede (levetårs-)behov ses som en forutsetning for at de skal kunne delta på ordinære sosiale arenaer etter soning og på den måten unngå å falle tilbake til kriminalitet. Vi vil bruke våre resultater til å illustrere noen viktige muligheter, men også sentrale begrensninger ved denne måten å tenke på.

Antall levekårsproblemer blant innsatte

Tabellen viser at andelen med problemer på de forskjellige områdene er betydelig. Nesten halvparten har grunnskole som høyeste fullførte utdanning, og nær syv av ti var uten arbeid på fengslingstidspunktet. Arbeidsledighet var et særlig stort problem blant de kvinnelige innsatte, ettersom 30 av til sammen 35 kvinner var uten arbeid. Gitt den høye andelen uten arbeid, er det ikke uventet at en stor gruppe blant de innsatte har svært lav inntekt. Hele 40 prosent av de innsatte oppgir en bruttoinntekt på mindre enn 100 000 kroner, og befinner seg dermed med stor sannsynlighet under fattigdomsgrensen slik denne ble definert i Fattigdomsmeldinga (Sosialdepartementet 2002). Det er også verdt å merke seg den høye andelen innsatte med rusproblemer og at nesten tre av ti har psykiske problemer. Kvinner ser ut til å være tyngre belastet med problemer på begge disse områdene.

For å undersøke hvorvidt det er slik at problemer på ett område henger sammen med problemer på ett eller flere andre områder, har vi slått de ulike levekårsproblemene fra tabell 2 sammen i en enkel additiv indeks som varierer mellom null (det vil si har ingen av de skisserte levekårsproblemene) og seks (har alle de skisserte levekårsproblemene).

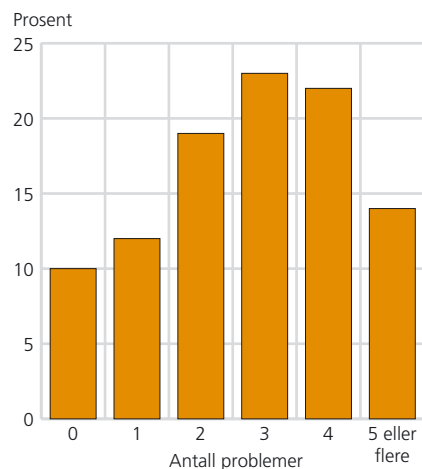
Hvis vi tenker oss figuren som uttrykk for en kontinuerlig marginaliseringsprosess som går fra forankret, via marginalisert, til sosialt ekskludert eller utstøtt (jf. Halvorsen 2000), kan vi si at graden av marginalisering øker med antallet problemområder. Det er få som befinner seg i ytterkanten av skalaen: én av ti er uten problemer på noen av områdene, og bare en av hundre har alle levekårsproblemene. Det vanligste blant innsatte er å ha problemer på flere områder, noe som tyder på at et flertall er forhindret fra

---

*Christine Friestad og
Inger Lise Skog Hansen*

Figur 1. Antall levekårsproblemer blant innsatte, 2003. Prosent

Kilde: Undersøkelse om levekår og psykisk helse blant innsatte i norske fengsler, Statistisk sentralbyrå 2004 og Friestad og Skog Hansen 2004.

Christine Friestad er forsker ved Fafo, Institutt for arbeidslivs- og velferdsforskning (christine.friestad@fafo.no).

Inger Lise Skog Hansen er forsker ved Fafo, Institutt for arbeidslivs- og velferdsforskning (inger.lise.skog.hansen@fafo.no).

Datagrunnlaget

Resultatene som presenteres i denne artikkelen er hentet fra Fafos landsomfattende levekårsundersøkelse blant et representativt utvalg domfelte i norske fengsler. Undersøkelsen ble gjennomført på oppdrag fra Sosial- og helsedirektoratet og Justisdepartementet. Datamaterialet ble samlet inn gjennom strukturerte, personlige intervjuer, gjennomført av profesjonelle intervjuere fra SSBs intervjuerkorps. Fra en liste over alle domfelte innsatte i norske fengsler, ble i alt 380 personer skriftlig invitert til å delta. Deltakelse i undersøkelsen var frivillig og basert på informert samtykke. Til sammen 260 personer (225 menn og 35 kvinner) takket ja til å delta, hvilket innebar en svarprosent på 70. Intervjuene ble gjennomført i fengselets lokaler, og tok i gjennomsnitt i underkant av en time. Intervjuet omfattet spørsmål om levekår generelt og mer spesielle spørsmål om helsetilstand, rusmiddelbruk og soningssituasjon. De sistnevnte spørsmålene ble utformet spesielt for denne undersøkelsen, mens de generelle levekårsspørsmålene i all hovedsak var likelydende med spørsmål i SSBs samordnede levekårsundersøkelser. For ytterligere informasjon om utvalgstreking og datainnsamling henviser vi til SSBs dokumentasjonsrapport av Hougen og Wiecek (Statistisk sentralbyrå 2004).

Tabell 2. Andel innsatte med problemer på ulike levekårsområder. Absolutte tall, menn, kvinner, totalt, og prosent totalt. 2003

	Menn (N=225)	Kvinner (N=35)	Totalt (N=260)	Prosent totalt
Manglende utdanning	105	18	123	47
Boligproblemer	78	13	91	35
Arbeidsledighet ...	149	30	179	69
Økonomiske problemer	84	16	100	40
Helseproblemer	58	13	71	28
Rusproblemer	128	21	149	59

Kilde: Undersøkelse om levekår og psykisk helse blant innsatte i norske fengsler, Statistisk sentralbyrå 2004.

Hvem er med i utvalget vårt?

Tabell 1. Alder, kjønn og domslengde i utvalget og i fangebefolkningen¹ totalt. Absolutte tall (prosent i parentes)

		Utvalg	Fangebefolkningen totalt
Kjønn	Mann	225 (86)	2 170 (94)
	Kvinne	35 (14)	129 (6)
Alder	18-24 år	43 (17)	399 (17)
	25-44 år	166 (64)	1 497 (65)
	45 år og eldre	51 (20)	403 (18)
Doms- lengde	Intill 6 md. .	46 (18)	530 (23)
	6-11 md.	47 (18)	361 (16)
	1-2 år	90 (36)	610 (27)
	3-4 år	23 (9)	235 (10)
	5 år eller mer	43 (18)	373 (16)
Uoppgitt	190 (8)		

¹ Fangebefolkningen totalt (N= 2 299) omfatter alle innsatte per 16. mai 2003 i henhold til Kriminalomsorgens produksjonsfremmende informasjonssystem (KOMPI), med unntak av varetektinnsatte.

Kilde: Undersøkelse om levekår og psykisk helse blant innsatte i norske fengsler, Statistisk sentralbyrå 2004.

Ser vi på forholdstallet mellom menn og kvinner, ser vi at utvalget vårt består av en langt høyere andel kvinner enn det deres faktiske andel av fengselsbefolkningen skulle tilsi. Dette skyldes at vi bevisst har overrepresentert kvinner fordi de ellers ville utgjort en så liten andel av utvalget at det ikke ville vært mulig å si noe spesifikt om deres situasjon. Ellers viser tabellen at fengselsbefolkningen i hovedsak består av personer under 40 år som soner en dom på inntil 2 års fengsel.

Frafall

I alt 29 prosent av dem som var trukket ut til å delta i undersøkelsen, deltok ikke. De konkrete årsakene til det, er nærmere beskrevet av Hougen og Wiecek (Statistisk sentralbyrå 2004). Vi har ikke grunn til å tro at frafallet er systematisk, men en undersøkelse av denne typen må likevel ta høyde for at de som er aller svakest stilt med hensyn til fysisk og psykisk helse, velger å la være å delta.

Levekårsproblemer

I denne artikkelen betrakter vi følgende som levekårsproblemer (teksten i parentes refererer til tabellteksten i tabell 2):

- grunnskole som lengste fullførte utdanning ("Manglende utdanning")
- verken eier eller leier bolig ("Boligproblemer")
- var ikke i arbeid på fengslingstidspunktet ("Arbeidsledighet")
- bruttoinntekt siste år på inntil 100 000 kroner ("Økonomiske problemer")
- dårlig psykisk helse, det vil si skårer over en grenseverdi på 1,75 på Hopkins Symptom Checklist ("Helseproblemer")
- brukte rusmidler siste måned før fengsling ("Rusproblemer").

deltakelse på flere samfunnsarenaer samtidig. Figuren viser *antallet* problemer, men også *typen* problemer spiller en viktig rolle i marginaliseringsprosessen. Noen problemkombinasjoner kan være mer ekskluderende enn andre, og i dette bildet spiller det å ha sittet i fengsel en sentral rolle: Nilsson (2003) påpeker hvordan fengslingen både kan forsterke andre problemer og fungere som effektiv utstøttingsmekanisme i seg selv, for eksempel gjennom stigmatiseringsproblemer de innsatte møter etter soning (jf. Hammerlin og Kristoffersen 1998). Vi har derfor sett nærmere på sammenhengen mellom levekårsproblemer og det å ha sittet i fengsel før.

Dårlige levekår og fengsels erfaring

Tabellen viser at fengsels erfaringen i utvalget vårt er tildels betydelig. Et mindretall på om lag 40 prosent soner sin første straff, mens resten av utvalget har sittet i fengsel en eller flere ganger før. Fordi vår undersøkelse er en tverrsnittsundersøkelse, kan vi ikke si noe om årsaksforhold, men en enkel figur som viser hvordan levekårsproblemer fordeler seg blant innsatte som henholdsvis har eller ikke har sittet i fengsel før, kan likevel illustrere en viktig sammenheng mellom fengsels erfaring og levekårsproblemer.

Figuren viser en klar sammenheng mellom det å ha sittet i fengsel før og tung konsentrasjon av levekårsproblemer: Når halvparten av dem som har sonet en fengselsstraff tidligere, har problemer på fire eller flere levekårsområder, og befinner seg dermed helt i randsonen av samfunnet når det gjelder de levekårsforholdene vi har undersøkt her. Uansett om det er slik at fengsels erfaringen har bidratt til forverring av levekårene, eller det er alvorlige levekårsproblemer som ligger bak gjentatte fengslinger, vitner situasjonen om en gruppe med behov for omfattende innsats på flere områder.

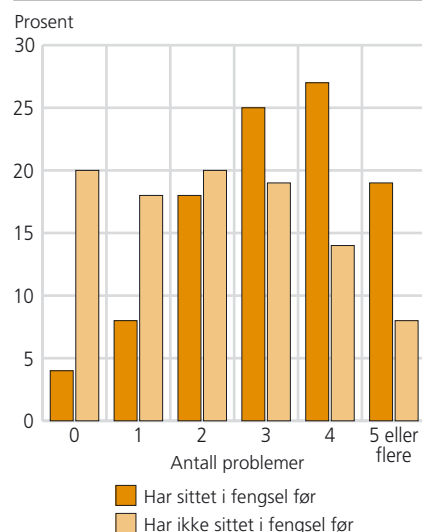
Diskusjon

Sammensatte problemer og sammenhengende løsninger

Resultatene bekrefter det som også flere andre undersøkelser har vist (jf. Skardhamar 2003, Nilsson 2003): Innsatte utgjør en utsatt gruppe med alvorlige levekårs mangler. Det som gjør deres situasjon særlig vanskelig er ikke bare at de har store ressursmangler på enkeltområder, som lav utdanning, tunge rusproblemer og dårlig økonomi, men at mange har problemer på flere områder samtidig. Tiltak for å bøte på levekårs manglene må derfor integreres i hverandre og ses i sammenheng, basert på den enkeltes konkrete behov. For noen vil rusbehandling være det viktigste, for andre er det nødvendig at rusbehandlingen kombineres med psykiatrisk behandling, for andre kan det være tilbud om en arbeidsplass som ikke krever utdanning og en bolig som man får til å bo i. Ikke alle levekårs mangler er like åpenbare som de vi har avdekket i denne undersøkelsen, men utgjør like fullt alvorlige hindre for et godt liv, og kan føre til at man ikke klarer å benytte seg av tilbud på andre områder. Er en egen bolig et levekårsforbedrende tiltak dersom man aldri får besøk av noen, eller ikke tør å bevege seg ut?

Undersøkelsen viser at innsattes levekårsproblemer strekker seg langt utover det som tradisjonelt er oppfattet som kriminalomsorgens ansvarsområde. Mye tyder derfor på at en bedring av livsbetingelser krever helhetlige tiltak basert på systematisk samarbeid mellom ulike instanser. Kontinuitet og sammenheng mellom ulike livsområder blir viktig i et slikt perspektiv: Påbegynt utdanning må kunne fortsettes, rusbehandling videreføres, og muligheten til deltakelse i arbeidsliv og samfunn for øvrig styrkes. En slik

Figur 2. Antall levekårsproblemer, etter tidligere fengsels erfaring. Prosent. 2003

Kilde: Undersøkelse om levekår og psykisk helse blant innsatte i norske fengsler, Statistisk sentralbyrå 2004 og Friestad og Skog Hansen 2004.

Tabell 3. Innsattes tidligere fengsels erfaring. Absolutte tall og prosent. 2003

Antall fengslinger	Antall	Prosent
Ingen	100	39
1 til 2	63	24
3 til 6	59	23
7 eller flere	38	15
Totalt	260	100

Kilde: Undersøkelse om levekår og psykisk helse blant innsatte i norske fengsler, Statistisk sentralbyrå 2004.

Referanser

- Friestad, C. og I. L. Skog Hansen (2004): *Levekår blant innsatte*, Fafo-rapport 429, Oslo: Forskningsstiftelsen Fafo.
- Halvorsen, K. (2000): Sosial eksklusjon som problem, *Tidsskrift for velferdsforskning*, 3, 157-171.
- Hammerlin, Y. og R. Kristoffersen (1998): Habilitering som livsmestringsprosess, *KRUS-rapport*, 1/98. Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Kling, B. og J. Gustavsson (2004): *Fångarna, fängelset och samhället*, Norrköping: Norrköpings Tryckeri.
- May, C. (1999): *Explaining reconviction following a community sentence*, (Rep. No. 192). London: Home Office.
- Nilsson, A. (2002): *Fånge i marginalen*, Kriminologiske institusjonen, Stockholms universitet.
- Nilsson, A. (2003): Living conditions, social exclusion and recidivism among prison inmates. *Journal of Scandinavian studies in criminology and crime prevention*, 4, 57-83.
- Norges offentlige utredninger (1993): *Levekår i Norge. Er graset grønt for alle?* NOU 1993/13, Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- Skardhamar, T. (2002): *Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler*, Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Skardhamar, T. (2003): Inmates' social background and living conditions. *Journal of Scandinavian studies in criminology and crime prevention*, 4, 39-56.
- Sosialdepartementet (2002): *Tiltaksplan mot fattigdom* (Rep. No. 6).
- Statistisk sentralbyrå (2004): *Undersøkelse om levekår og psykisk helse blant innsatte i norske fengsler*. Dokumentasjonsrapport. Notater 2004/17.

prosess omfatter tiltak på (minst) to nivåer: Den enkelte innsattes levekår må forbedres på flere områder samtidig, gjennom helhetlige tiltak. I tillegg må det lokalmiljøet den enkelte skal tilbake til gjøres i stand til å møte den tidligere innsatte med tilbud om en aktiv inkludering i samfunnet, på de arenaene som er viktige for den enkelte.

Mer enn objektive levekår

Levekårsmodellen som vår undersøkelse av innsatte er basert på, innebærer et fokus på mangler og kan lett etterlate et inntrykk av at det først og fremst er det som preger innsattes situasjon. Det er ikke nødvendigvis verken riktig eller et særlig fruktbart utgangspunkt for videre diskusjon. Tvert imot kan en beskrivelse av innsatte basert på en presentasjon av deres mangler og marginaliserte livssituasjon bidra til å styrke den enkeltes opplevelse av å være i omgivelsenes vold, uten mulighet til selv å styre sitt livsløp, og dessuten bidra til å støtte opp om generelle fordommer i befolkningen ellers. Det er derfor nødvendig å utfylle bildet av innsattes (objektive) levekårssituasjon med dokumentasjon av hvilke ressurser og muligheter den enkelte selv opplever å ha, og ikke minst hva han/hun selv betrakter som nødvendig for å bedre egne livsvilkår både innenfor og utenfor fengselet. Hva er grunnleggende elementer i den enkeltes opplevelse av livskvalitet, og hvordan kan disse styrkes? Et slikt bilde kan ikke tegnes ut fra forhåndsdefinerte elementer av hva som inngår i "det gode liv" for et gjennomsnittsmenneske, men må åpne for den enkeltes egne vurderinger av hva som er viktig for ham/henne. Slike spørsmål lar seg sjelden besvare innenfor den formen tradisjonelle levekårsundersøkelser har, og det har hittil vært gjort lite forskning med utgangspunkt i et slikt ressursperspektiv.

Kjennskap til de problemene som er særegne for innsatte som gruppe er en nødvendig forutsetning for en helhetlig tilnærming, men like viktig er det å kjenne den enkeltes behov og ressurser. Vi vet altfor lite om hva slags ressurser innsatte faktisk har – hva er den enkeltes sterke sider og hva mener han/hun skal til for at disse kan tas i bruk? De områdene som kartlegges gjennom en tradisjonell levekårsundersøkelse er ikke nødvendigvis de som oppleves mest sentrale for den enkelte. Mulighetene til å klare seg utenfor fengselet er dessuten ikke bare et spørsmål om hvilke materielle ressurser og livsvilkår den enkelte har – eller tilføres. Det kan i minst like stor grad betraktes som et spørsmål om hvilke betingelser samfunnet ellers kan tilby. Nilsson (2003) påpeker at tiltak for å sikre sosial inklusjon bare vil lykkes i den grad det stilles en plass til rådighet i samfunnet for tidligere innsatte. Det bidrar ikke nødvendigvis til bedre levekår at flere innsatte tar utdanning under soning hvis arbeidsmarkedet ikke byr på muligheter til å bruke denne utdanningen når soningen er slutt, eller de møter hindringer på andre arenaer som bidrar til å opprettholde en marginalisert livssituasjon. Tiltak for å bedre situasjonen til innsatte og andre grupper som faller utenfor velferdsstatens systemer er viktige, men endrer ikke på de strukturene som skaper marginaliseringen. Til dette trengs overordnede tiltak som motvirker utstøting i utgangspunktet og dessuten hindrer at problemene akkumulerer.